

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΟΙΗΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΔΙΓΕΝΗ Ε ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΚΡΙΤΙΚΩΝ ΤΡΑΓΟΥΔΙΩΝ

Μέ τις πρόσφατες έργασίες του για τό έπος του Διγενή Ἄκριτη¹, ὁ Στυλιανός Ἄλεξιου ἔδειξε μέ τρόπο ὀριστικό αὐτό πού ὁ ἴδιος ὀνομάζει «ἐγκυρότητα» τῆς μορφῆς τοῦ ἔπους πού διασώζει τό χειρόγραφο τοῦ Ἑσκοριάλ (Ε) ἀπέναντι σ' ἐκείνην τοῦ χειρογράφου τῆς Κρυπτοφέρρης (G): Ἡ «σύνταξη» Ε διασώζει ἕνα μέγαλον ἀριθμό ἀπό βυζαντινά καί ἀραβικά τοπωνύμια, ὀνόματα καί ἀναφορές σέ ἱστορικά πρόσωπα καί πράγματα, καθὼς καί στρατιωτικούς καί τεχνικούς ὄρους, ἡ γνησιότητα τῶν ὀποίων τεκμηριώνεται μέ τῆ βοήθεια βυζαντινῶν καί ἀραβικῶν ἱστορικῶν πηγῶν· πολλά ἀπό αὐτά τά στοιχεῖα ἐμφανίζονται ἀλλοιωμένα, ἢ δέν ἐμφανίζονται καθόλου, στό χφ. G, πράγμα πού δείχνει ὅτι ὁ συντάκτης τῆς διασκευῆς πού ἀντιπροσωπεύει τό χφ. G δέν καταλάβαινε τῆ σημασία τους ἢ, γιά ὀρισμένα, ὅτι δέν ἐθεώρησε σκόπιμο νά τά διατηρήσει κατά τῆ διαδικασία τῆς ἀνασύνταξης τοῦ κειμένου. Ὅμως τά ἱστορικά, γεωγραφικά καί γλωσσικά αὐτά στοιχεῖα ἀποτελοῦν ἀντικειμενικά κριτήρια χρονολόγησῆς, καί σχετικῆς καί ἀπόλυτης: Ἄπό τῆ μιὰ μεριά, τεκμηριώνουν μέ τρόπο πού εἶναι πιά πολύ δύσκολο νά ἀμφισβητηθεῖ τῆ χρονική προτεραιότητα τῆς σύνταξης Ε σέ σχέση μέ τήν G – ἄσχετα ἂν τό χφ. Ε, πού χρονολογεῖται, μέ παλαιογραφικά κριτήρια, μετά τά μέσα τοῦ 15 αἰῶνα, εἶναι νεότερο² ἀπό τό χφ. G – καί κάνουν πολύ πιθανή τῆ στενή σχέση τῆς μέ τήν ἀρχική σύνθεση τοῦ ἔπους³. Ἄπό τήν ἄλλη μεριά, ὀδηγοῦν στή χρονολόγησῆς τόσο τῆς σύνταξης Ε, πού ἄλλωστε ἀγνοεῖ τοὺς Φράγκους, πρὶν ἀπό τό 1204, ὅσο καί τῆς ἀρχικῆς σύνθεσῆς τοῦ ἔπους γύρω στά μέσα τοῦ 16 αἰῶνα. Ἐξάλλου, ὀρισμένα ἐπίσης ἱστορικά κριτήρια ὀδηγοῦν στή χρονολόγησῆς καί τῆς διασκευῆς G πρὶν ἀπό τό 1204, ἴσως ὀχι πολύ ἀργότερα – ἀλλά πάντως μετά – ἀπό τῆ σύνταξη Ε⁴.

Ἡ χρονολόγησῆς, ἀπόλυτη καί σχετική, τῶν συντάξεων Ε καί G καί ἡ σαφῆς διαφοροποίησῆς τῆς ἀπό τῆ χρονολόγησῆς τῶν ἀντίστοιχων χειρογράφων δίνει ὀριστική

1. Ἄναφέρομαι κυρίως στή μονογραφία του Ἄκριτικά (Ἡράκλειο, 1979) καί στήν ἔκδοσῆς τῆς σύνταξης τοῦ Ἑσκοριάλ (μέ μεγάλη εἰσαγωγή καί σχόλια), Βασίλειος Διγενῆς Ἄκριτης (Ἀθήνα, 1985· στό ἔξῆς ΒΔΑ).

2. Ἄλλα πόσο νεότερο; 75, 150 ἢ καί 200 χρόνια; βλ. ΒΔΑ, σ. ζ', σμ. 160.

3. Ἄποφεύγω τόν ὀρο «ἀρχέτυπο» τῆς κριτικῆς τοῦ κειμένου (Textkritik), πού ὑποβάλλει ἄλλης τάξεως συγγένειες καί σχέσεις ἀνάμεσα στοὺς ἀπογόνους του ἀπό ἐκείνες πού ἰσχύουν ἀνάμεσα στίς συντάξεις, ἢ καλύτερα ἀνασυντάξεις καί διασκευές, πού ἀντιπροσωπεύουν τά σωζόμενα χειρόγραφα τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους.

4. Ἄκριτικά, σσ. 50 κέ., ΒΔΑ, σ. ρ'.

επίσης απάντηση σέ δύο άλλα ζητήματα, πού έχουν τήν τάση νά επανέρχονται κάθε τόσο στή βιβλιογραφία. Τό ένα αναφέρεται στόν χαρακτήρα τοῦ κειμένου E ὡς δηθεν καταγραφῆς – καί μάλιστα στήν Κρήτη – μιᾶς μορφῆς τοῦ ἔπους πού μέχρι τότε μεταδίδοταν προφορικά. Σέ καμιά περίπτωση, ὑποστήριξε πολύ πειστικά ὁ Ἄλεξιου, δέν θά μπορούσε ἡ προφορική παράδοση νά διασώσει, οὐσιωδῶς ἀναλλοίωτα, τόσα πολλά ἱστοριογεωγραφικά στοιχεῖα, καθώς καί τόν ἀμιγῶς βυζαντινοαραβικό χαρακτήρα τοῦ ἔργου, χωρίς προσιμῆς φραγκικῶν καί τουρκικῶν στοιχείων.

Τό δεύτερο ζήτημα ἀναφέρεται στήν προτεραιότητα τῆς δημῶδους ἢ τῆς λόγιας μορφῆς τοῦ ἔπους καί, ἀντίστοιχα, στή γλώσσα καί τόν τρόπο τῆς ἀρχικῆς του σύνθεσης. Ἡ συγκριτική ἀνάλυση τοῦ Ἄλεξιου δείχνει πέρα ἀπό κάθε θεμιτή ἀμφιβολία ὅτι ἡ σύνταξη G εἶναι διασκευῆ ἑνός δημωδέστερου κειμένου ἐπί τό ἀρχαιώτερον – ἂν καί ἡ ἀρχαιομάθεια τοῦ διασκευαστή εἶναι συζητήσιμη – καί ὄχι τό ἀντίστροφο, ὅτι εἶναι τάχα ἡ πλησιέστερη ἐκδοχή πρός μιάν ἀρχική, λόγια σύνθεση σέ ἀρχαία ἢ ἀρχαϊκή γλώσσα, τῆς ὁποίας διασκευῆ καί ἐξέλιξη πρός τό δημωδέστερο (ἴσως καί μέσω ἑνός σταδίου προφορικῆς μετάδοσης) θά ἔπρεπε νά θεωρηθεῖ ἡ σύνταξη E.

Σχετικά τώρα μέ τήν ἀρχική σύνθεση καί μορφή τοῦ ἔπους, ὁ Ἄλεξιου ἀκολουθεῖ μιᾶ λογική, μέση ὁδó. Δέχεται δηλαδή ὅτι τόσο τά πολυάριθμα λόγια γλωσσικά στοιχεῖα πού ἐμφανίζει καί ἡ σύνταξη E, ὅσο καί τά ἀκόμα περισσότερα λαϊκά, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς ἀφθονίας τῶν λογοτύπων, πού χαρακτηρίζουν τό ὕφος τῆς E ἀλλά ἀπουσιάζουν ἀπό τῆ διασκευῆ G, συνανήκουν ὀργανικά καί ἀνάγονται στήν ἀρχική σύνθεση τοῦ ἔργου· ἡ σύνθεση αὐτή συντελέστηκε γραπτῶς, στή μεσαιωνική μικτή γλώσσα πού ἐμφανίζουν γενικά τά δημῶδη – ὅπως λέγονται, ὡστόσο – ἔργα τῆς ὑστεροβυζαντινῆς γραμματείας, ἀπό τόν 16^ο αἰῶνα καί πέρα⁵. Ἀπορρίπτονται, ἐπομένως, ἔτσι οἱ δύο «ἀκραῖες» θέσεις: καί ἡ θεωρία τοῦ λαϊκοῦ προφορικοῦ ἔπους (N. Γ. Πολίτης, Σ. Κυριακίδης, K. Kumbacher, H. Grégoire), γιατί δέν ἐξηγεῖ ἱκανοποιητικά τή διατήρηση τόσο ἱστορικά ἐξακριβώσιμων ἀναμνήσεων, ὀνομάτων καίπραγμάτων, καί, γιά τόν ἴδιο λόγο, ἡ θεωρία τῆς λόγιας ἐπικῆς σύνθεσης, ἐπειδή ἡ ἀρχαιότερη ἀπό τίς σωζόμενες ἀνασυντάξεις τοῦ ἔπους (G) ἔχει φθείρει αὐτά τά ἴδια ἀκριβῶς ἱστορικά στοιχεῖα, ἄρα εἶναι νεότερη ἀπό τή δημῶδη σύνταξη E.

Λογική καί πιθανή καθώς εἶναι ἡ τοποθέτηση αὐτή τοῦ Ἄλεξιου, ἀφήνει ὡστόσο κάποια ἐρωτηματικά σχετικά μέ τόν λογοτυπικό χαρακτήρα τοῦ ἔργου καί τή σχέση του μέ τήν ἐπική, ἥρωική ποίηση τῶν βυζαντινῶν χρόνων. Οἱ λογοτυποὶ ἀπό μόνοι τους δέν σημαίνουν ὅτι ἔνα ἔργο ἔχει συντεθεῖ προφορικά (ἐκτός κι ἂν σχηματίζουν συστήματα βασισμένα στήν ἀρχή τῆς ἐπικῆς οἰκονομίας, ὅπως εἶναι, π.χ., τά ὀνόματα καί ἐπίθετα τῶν θεῶν καί ἡρώων στόν Ὅμηρο, ὅπου πολύ σπάνια συναντοῦμε μετρικά ἰσοδύναμες φόρμουλες, πού μποροῦν νά ἐναλλαχθοῦν στήν ἴδια θέση τοῦ στίχου), καί εἶναι γνωστό ὅτι λογοτυποὶ ἀπαντοῦν σέ ὅλα ἴσως τά ἔργα τῆς δημῶδους μεσαιωνικῆς γραμματείας, πού στήν πλειοψηφία τους ἔχουν συντεθεῖ μέ τή βοήθεια τῆς γραφῆς. Στήν περίπτωση ὁμως τοῦ *Διγενῆ*, ὁ ἐπικός χαρακτήρας τοῦ

5. ΒΔΑ, σσ. ος' κέ., 4, ρ'.

ἔργου (παρά τίς ὅποιες μυθιστορηματικές ἐπιδράσεις σ' αὐτό), ἡ πληθώρα τῶν λογοτύπων, πολλοί ἀπό τούς ὁποίους εἶναι κοινοί στή σύνταξη Ε καί στά ἀκριτικά καί ἄλλα δημοτικά τραγούδια, καί ἡ ἴδια ἡ ὑπαρξη μιᾶς γνήσια λαϊκῆς ἐπικῆς παράδοσης, πού ἀπό τούς βυζαντινούς χρόνους συνεχίστηκε ἀδιάκοπη σχεδόν ὡς τίς μέρες μας, ὅλα ὑποβάλλουν τήν ἰδέα μιᾶς πρωταρχικῆς προφορικῆς σύνθεσης τοῦ ἔπους τοῦ Διγενῆ. Ἄν ἡ συστηματική ἀνάλυση τόσο τῆς ποιητικῆς κατασκευῆς τοῦ Ε – τῶν λογοτύπων καί λοιπῶν τυπικῶν μορφολογικῶν του στοιχείων σέ συνάρτηση μέ τίς θεματικές μονάδες τοῦ περιεχομένου του, ὅλων τῶν στοιχείων δηλαδή πού τό συγκροτοῦν ὡς ποιητικό ἔργο –, ὅσο καί ἡ ὅμοια ἀνάλυση τῶν ἀκριτικῶν τραγουδιῶν, παραλογῶν, καί ἄλλων ἀκόμη τραγουδιῶν, στά ὁποῖα ἀπαντοῦν τά θέματα ἡ μοτίβα⁶ τοῦ ἔπους, κάμει κάποτε ἀναγκαία τήν ὑπόθεση τῆς προφορικῆς σύνθεσης τοῦ πρωταρχικοῦ ἔπους, τότε τά «ρεάλια» καί τά ἱστορικά στοιχεῖα πού διασώθηκαν στό χφ. Ε θά μποροῦσαν νά ἐξηγηθοῦν μέ τήν ὑπόθεση ὅτι τό ἔργο καταγράφηκε σχετικῶς γρήγορα μετά τή σύνθεσή του. Ἴσως μάλιστα ἡ λεγόμενη σύνταξη Ε (ἀλλά ὄχι βέβαια τό χφ. Ε) νά μήν εἶναι τελικά παρά ἡ πρώτη καταγραφή τοῦ ἀρχικοῦ ἔπους.

Ἡ συστηματική ἀνάλυση πού ἐννοῶ ἀπομένει νά γίνει στό μέλλον, γιατί οὔτε οἱ κατάλογοι τῶν λογοτύπων πού μᾶς ἔδωσε πρόσφατα ὁ Ἰ.Κ. Προμπονάς⁷, οὔτε ἡ ἀπλή ἐπισήμανση κοινῶν θεμάτων στό ἔπος καί στά δημοτικά τραγούδια, ὅπως «ἀπαγωγή καί γάμος» ἢ «ἡ ἀπειλή τῆς κατάρτας τῆς μάνας», πού ἔκαμε ἐνδεικτικά ὁ R. Beaton⁸ καί συμπλήρωσε ὁ Ἀλεξίου⁹, ἀρκοῦν γιά νά μᾶς ἀποκαλύψουν τόν τρόπο συγκρότησης τοῦ ποιητικοῦ κειμένου.

Ἡ χρησιμότητα ἐργασία τοῦ Προμπονά ἀποκαλύπτει ἕνα πλήθος ἀπό «στερεότυπα γλωσσικά στοιχεῖα», ὅπως τά ὀνομάζει, κοινά στό Ε καί στό δημοτικό τραγούδι, ἀλλά δέν ἐπιτρέπει στατιστική ἐπεξεργασία, γιατί οὔτε ἐξαντλητική εἶναι (σ. 260), οὔτε τό ὕλικό πού συλλέγεται καί συγκρίνεται εἶναι ταξινομημένο σέ συστηματικές κατηγορίες ἀπεναντίας, οἱ ἴδιες φράσεις ἐπανέρχονται κάτω ἀπό διαφορετικά λεξιλογικά λήμματα. Εἶναι πάντως ἐντυπωσιακός ὁ ἀριθμός τῶν λογοτύπων, πού πρέπει νά ἀποδοθοῦν σέ κοινές ρίζες, ἢ σέ ἀλληλεπίδραση, τοῦ ἔπους καί τῶν τραγουδιῶν π.χ., πρῶτα ἡμιστίχια:

6. Ἡ διάκριση μεταξύ θεμάτων καί μοτίβων πού προσπαθεῖ νά κάμει ὁ R. Beaton (*Byzantion*, 51, [1981], 28) εἶναι σ' ἀλήθεια πολύ δύσκολη καί ἀμφίβολης χρησιμότητας, ἀφοῦ καί οἱ δύο ὅροι ἀναφέρονται σέ θεματικές ἐνότητες, ἀπλούστερες ἢ συνθετότερες, χωρίς ἀναφορά στή μορφή ἢ στή λειτουργία τους. Ὁ Α. Β. Lord, στόν ὁποῖο παραπέμπει ὁ Beaton, συσχετίζει τά θέματά του μέ τίς λειτουργίες τοῦ Propp, ἀλλά τελικά δέν κάνει χρήση τῆς μεθόδου τοῦ τελευταίου (*The singer of tales*, Cambridge, MA, 1960, σ. 284· τό βιβλίο τοῦ V. Propp, *Μορφολογία τοῦ παραμυθιοῦ*, ἔχει τώρα μεταφραστεῖ στά ἑλληνικά ἀπό τήν Ἀ. Παρίση [Ἀθήνα, 1987]). Γιά μιᾶ σημειωτική ἀντίληψη τῆς θεματικῆς ἐνότητας, βλ. τή μελέτη μου *Γιά μιᾶ ποιητική τοῦ ἑλληνικοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ* (Ἡράκλειο, 1988), σσ. 42 κέ.

7. *Ἀκριτικά Α'*, Ἀθήνα, 1985.

8. *Byzantion*, 51 (1981), 30 κέ.

9. *ΒΔΑ*, σ. ρκη'.

υ υ *αὐθέντρια* καί κυρά (E 1172, 1381, Κέρκυρα, Κρήτη Πρ. 73)¹⁰
 Εἰς τόν *Ἀφράτην* ποταμόν (E 1320, πβ. 1620, Κύπρος Πρ. 75)
γυρεύω καί *κατερωτώ* (E 643, 654, Ρόδος Πρ. 166)
 Τά *δένδρη* ἐξεριζώνοντα (E 39, Πόντος, Πελοπόννησος Πρ. 123, 6' ἡμιστίχιο)
 Καί ὁ *Διγενής* ὡς τό ἤκουσεν (E 763, Λήμνος, Κέρκυρα, Κύπρος Πρ. 89)
ἐβάστα καί εἰς τήν χέραν του (E 931, Ἀμοργός, Κύπρος, κτλ. Πρ. 255)
 καί *ἐκράτουν* εἰς τά χέρια των (E 433, Ἥπειρος, Κρήτη Πρ. 112)
Ἐξέδηκεν ὁ *Διγενής* (E 1097, Κύπρος Πρ. 122)
Ἐπαρε τά φουσάτα σου (E 1302, 1522, Πόντος Πρ. 251)
ἐπῆραν τό στρατίν στρατίν (E 1413, Πόντος Πρ. 127)
 Καί *ἐπῆρεν* τήν κ' ἐκάτσε τήν (E 961, Κύπρος, Πόντος Πρ. 109)
Ἐκεῖ ἠῦραν τοὺς Σαρακηνοὺς (E 333, πβ. 431, Κύπρος Πρ. 225)
Ἄ θέλης, ἄς παλεύσωμεν (E 1100, Κάρπαθος Πρ. 207)
 Καί *κονταρέαν* τόν ἔδωκεν (E 941, 1452, Θήρα, Ρόδος, Πόντος Πρ. 171)
Ὁ κύρης μου τόν κύρη σου (E 1048, Κάρπαθος Πρ. 176)
 Τόν *λόγον* οὐκ ἐπλήρωσεν (E 56, 804, κτλ., Θράκη, Πόντος Πρ. 183)
ὄμπρός ὀπίσω ἐστράφησαν (E 516, Κύπρος Πρ. 139)
Σαρακηνόν ὑπήντησαν (E 67, Κάρπαθος, Πόντος Πρ. 225)
σπαθέαν μίαν μέ ἔδωκεν (E 1248, Κύπρος, Κῶς Πρ. 228)
στέκουν καί *διαλογίζονται* (E 1318, Θράκη, Νάξος, κτλ. Πρ. 88)
 Καί *σύρνει* τό σπαθίταιν του (E 520, 1245, Πόντος Πρ. 229)

Δεύτερα ἡμιστίχια:

ἀνάμεσα πελάγου (E 1057, Κρήτη, Τήλος, Χίος, κτλ. Πρ. 48)
ἀνάμεσα τόν κάμπον (E 509, Σύμη Πρ. 48)
 καί *ἀπάνω* του ἐκατέδην (E 767, πβ. 1136, 1444, 1539, Κύπρος Πρ. 109)
ἀσήμιν καί *χρυσάφιν* (E 573, 1781, Κρήτη, Πόντος Πρ. 69)
κάτω εἰς τήν *Βαβυλώνα* (E 234, 536, Κεφαλληνία, Κύπρος, Νάξος Πρ. 75)
ἀπό τήν πέραν *δίγλαν* (E 928, Λήμνος, Νάξος Πρ. 77)
γλυκέα μου συνοδεῖα (E 957, Κάρπαθος Πρ. 232)
 εἰς τοῦ *δενδροῦ* τοὺς κλώνους (E 1657, Κύπρος Πρ. 87)
 διά νά τόν *δοκιμάσω* (E 1269, 1391, πβ. 790, Κύπρος Πρ. 90)
 καί *ἐστάθην* ἐμπροσθέν των (E 1228, πβ. 1690, Κύπρος Πρ. 120)
ἤρξαντο πάλιν κλαίειν (E 66, Θήρα, Θράκη, Κύπρος Πρ. 168)
 τῆς *θαυμαστῆς* τῆς κόρης (E 185, Πόντος Πρ. 154)
 μή σέ *κακοδοικῆση* (E 29, 329, Κύπρος Πρ. 159)

10. Πρ. 73 = Προμπονάς, *Ἀκριτικά Α'*, σ. 73. Οἱ λογοτύποι εἶναι θαμμένοι σέ ἀλφαθητική σειρά μέ βάση τήν πρώτη λέξη τοῦ λογοτύπου (τυπώνεται μέ πλάγια), ἀλλά μέ ἐξαίρεση τῶν μικρῶν λέξεων (μορίων, συνδέσμων, κτλ.) πού μποροῦν νά μεταβάλλονται κατά τίς χρήσεις τοῦ λογοτύπου χωρίς νά παραδιάζεται ὁ ὀρισμός του, ὅπως ἔχει διατυπωθεῖ ἀπό τόν Μ. Parry, *L'épithète traditionnelle dans Homère* (1928), σ. 16, πβ. Γ. Μ. Σηφάκη, *Γιά μία ποιητική...*, σ. 83.

ἔς τόν κάμπο κατεβαίνουν (E 32, Κάρπαθος, Κρήτη Πρ. 162)
 κείται εἰς τό κλινάρην (E 393, Ρόδος Πρ. 169)
 τήν κόρην συντυχαίνει (E 934, Θράκη Πρ. 233)
 τόν ὁ κόσμος οὐκ ἔχει (E 813, 895, κτλ., Σύμη Πρ. 174)
 λαγούδια καί περδίκια (E 744, Καππαδοκία, Κάρπαθος, Κρήτη, κτλ. Πρ. 177-178)
 τοῦτον τόν λόγον λέγει (E 18, κτλ., Αἴγινα, Ρόδος, κτλ. Πρ. 179-181)
 μέ τό μαργαριτάρην (E 14, 1465, 1494, Ἡπειρος, Κύπρος, κτλ. Πρ. 187)
 ὡς μῆλον μαραμένον (E 181, Κεφαλληνία, Λήμνος, κτλ. Πρ. 186)
 καί ὄλον τό φουσάτον (E 242, 1293, 1393, Πόντος, Τήλος, κτλ. Πρ. 251)
 ἐκ τὰ ὄρη κατεβαίνουν (E 1625, Κύπρος, Πόντος, Πρ. 202)
 ὡς ὅσον ἐδυνέτον (E 486, Ἰκαρία, Κρήτη, Χίος, κτλ. Πρ. 99-100)
 ὥστε νά πάγω νά ῥθω (E 381, Κύπρος, Σωζόπολις Πρ. 260)
 παρηγορίαν οὐκ ἔχουν (E 239, Σκύρος, κτλ. Πρ. 211)
 ὡς διά νά περιδιαβάση (E 616, Κάρπαθος Πρ. 213)
 πηδᾶ, καθαλικεύγει (E 566, κτλ., Καππαδοκία, Κύπρος Πρ. 158)
 πολλά τούς ἐφοδήθη (E 132, 350, Κύπρος Πρ. 145)
 ποτέ οὐκ ἐλημονῶ το (E 153, 157, Καππαδοκία Πρ. 117)
 ἔς τὰ σπίτια των ὑπᾶσι (E 1014, Κάρπαθος, Κύπρος, Πόντος Πρ. 229)
 ἔς τόν στάβλον κατεβαίνει (E 830, Κῶς, Ρόδος, Πρ. 229)
 καί στέκουν ἔμπροσθέν του (E 1690, Κύπρος Πρ. 230)
 ἔς τήν στράταν ὁπού ὑπήνω (E 792, Θράκη, Κάρπαθος Πρ. 231)
 καί ὑπάεις τά γονικά του (E 1027, 1085, πδ. 1006, Κάρπαθος Πρ. 83)
 καί ὑπᾶμεν εἰς κυνήγιν (E 751, Ἡπειρος, Κάρπαθος, Κρήτη Πρ. 244)
 χαιράμενοι ὑπαγαίνου (E 916, Πόντος Πρ. 253)

Ἐκτός ἀπό τούς λογοτύπους αὐτούς, καί μερικούς ἀκόμα πού ἀποτελοῦνται ἀπό τυπικά ζεύγη οὐσιαστικῶν καί ἐπιθέτων (*ἀγένειον παλληκάρι*, E 276, 342, 1200, Ρόδος Πρ. 38· *κάμποι ἄνδρῶν*, E 1710, Κρήτη, Νάξος Πρ. 53· *λιθάρια ἀτίμητα*, E 1079, Θεσσαλία, Πελοπόννησος, Πόντος Πρ. 72· *[κατα]κρύας δρύσας*, E 1026, Κάρπαθος, Χίος Πρ. 79), τό ὕλικό πού ἔχει συγκεντρώσει ὁ Προμπονάς ἐμφανίζει καί πολλές ἄλλες φόρμουλες, πού ὁμως δέν ξέρω ἂν πρέπει νά θεωρηθοῦν σάν τεκμήρια κοινῶν πηγῶν ἢ ἀλληλεπιδράσεων τοῦ ἔπους καί τῶν τραγουδιῶν. Ὁ λόγος τοῦ δισταγμοῦ μου εἶναι ὅτι πολλοί ἀπό τούς λογοτύπους αὐτούς εἶναι κοινές εκφράσεις τοῦ καθημερινοῦ λόγου – γλωσσικά σημεῖα –, πού θά μποροῦσαν νά ἔχουν προέλθει ἀπό ἓνα εἶδος πολυγένεσης, νά ἔχουν δηλαδή διατυπωθεῖ μετρικά, ὡς ποιητικά σημεῖα, σέ διάφορες, ἀνεξάρτητες μεταξύ τους, περιστάσεις· π.χ.,

ἀπ' ὄδε κι ἀπ' ἐκεῖθεν (E 1497, Πόντος Πρ. 56)
ἀπό θαθέων καρδιάς (E 1699· *ἀπ' τὰ δάθη τῆς καρδιάς / ἄ' τῆς καρδιάς τὰ δάθη*, Σμύρνη, Νάξος Πρ. 164)
τά δάκρινα τους σφουγγίζουσιν (E 77, Ἀγόριανη, Πόντος Πρ. 85)
ἐλαμπεν ὡς ὁ ἥλιος (E 183, πδ. 237, 612, Πόντος, Ρόδος Πρ. 150)
Ἐξέβηκένσου καί ἡ ψυχὴ (E 112· *ἐξέην ἡ ψυχὴ του, Κύπρος· κι ἐξέβηγην ἡ ψυχὴ του, Κάρπαθος· ἤβηκεν ἡ ψυχὴ τῆς, Θήρα, Πρ. 258)*
Ἐχασά τὸ παιδὶν μου (E 920, Ἡπειρος Πρ. 146)

νά ἔχῃς τήν εὐχὴν μου (E 274, Κύπρος Πρ. 143)
 καί νά ἔχῃς τήν κατάραν μου (E 291, Κρήτη, Νάξος, κτλ. Πρ. 165)
 ἡμέρας τε καί νύκτας (E 167, Κύπρος Πρ. 151)
 καί ὁ Θεός νά μᾶς βοηθήσῃ (E 8, 414, 447, Κέρκυρα, Κύπρος Πρ. 77)
 ὅς ἄλῃν τήν οἰκουμένην (E 446, Θήρα, Κρήτη, κτλ. Πρ. 197)

Τό γεγονός ὅτι πολλές ἀπό τίς ἐκφράσεις αὐτές εἶναι ἀρχαῖες καί ἀκόμη ὅτι μπορεῖ νά ἀντιστοιχοῦν σέ ὀμηρικούς λογοτύπους εἶναι πράγματι ἐντυπωσιακό¹¹, ἀλλά ἐπειδή μαρτυρεῖ τή συνέχεια τοῦ ἑλληνικοῦ προφορικοῦ λόγου, ὄχι τῆς προφορικῆς ποίησης εἰδικά:

ὅτι σέ λέγω ἀλήθειαν (E 1591, πβ. 1218, 1227, 1677, Πόντος Πρ. 44) ~ ἀλήθειαν καταλέξω / κατέλεξα / κατάλεξον (η 226, ρ 108, 122 / η 297 / Ω 407)
 καί κάθονται καί κλαίουν (E 89, Ἡπειρος, Κρήτη, Κύπρος, Πόντος, κτλ. Πρ. 169) ~ κλαῖε καθήμενος (ε 82, πβ. δ 539, κ 497, υ 58)
 καί ἔκλαιεν καί ὀδύρετον (E 182), κλαίων καί ὀδυρόμενος (E 978, πβ. 393, 1012, Κάραθος, Κύπρος, Ρόδος Πρ. 111) ~ κλαῖον ὀδυρόμενοι (κ 454), κλαίεις καί ὀδύραι (θ 577, πβ. Ω 48)

Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά μικρότερες ἐκφράσεις ἢ μεμονωμένες λέξεις, πού γιά λόγους σύνταξης, ἔμφασης, καί μετρικῆς κάθε φορά καταλληλότητας, τυχαίνει νά κατέχουν τήν ἴδια θέση, π.χ. τήν ἀρχή ἢ τό τέλος τοῦ δεκαπεντασύλλαβου καί τοῦ ἑξαμέτρου ἀντίστοιχα, στίχων δηλαδή πού δέν ἔχουν καμιάν ἱστορική σχέση: *εἶπέ μου* (E 882, Κάραθος Πρ. 104) ~ *εἶπέ μοι* (ν 328, ο 263, κτλ., στήν ἀρχή τῶν στίχων)· *ἦλθεν / ἦλθαν* (E 1090, 1186, κτλ., 364, 435, κτλ., Πόντος Πρ. 149) ~ *ἦλθεν* (A 475, B 673, κτλ., στό τέλος τῶν στίχων).

Στόν ἀντίποδα τῶν κοινῶν αὐτῶν τόπων τῆς γλώσσας βρῖσκονται τά ποιητικά σημεῖα, πού τό νόημά τους ὑπερβαίνει τήν κυριολεξία καί πού τό ἀκριτικό ἔπος τά ἔχει ἀπό κοινου μέ τό δημοτικό τραγούδι. Τέτοια βέβαια εἶναι ἤδη τά λογοτυπικά ἡμιστίχια πού εἶδαμε πιό πάνω, ἀλλά γιά τήν ἐξακριβίωση τῆς σχέσης τοῦ ἔπους μέ τά τραγούδια τά κοινά ποιητικά σημεῖα θά ἦταν τόσο ἐνδεικτικότερα, ὅσο θά ἦταν μεγαλύτερα καί συνθετότερα: στίχοι, ἐνόητες ἀπό μικρότερες ἢ μεγαλύτερες ὁμάδες στίχων, καί συνδυασμοί τους σέ ἀκόμη μεγαλύτερα σύνολα.

Μολοντί ὁ ἀριθμός, ὅπως εἶδαμε, τῶν λογοτύπων - ἡμιστιχίων δέν εἶναι εὐκαταφρόνητος, μεγαλύτερα ποιητικά σημεῖα κοινά στό E καί στά τραγούδια δέν θά τά βροῦμε τόσο πολύ στό ἐπίπεδο τῶν λογοτύπων ἀλλά τῶν *ἀλλομόρφων*. Γιατί, ἂν στίχοι ὅπως:

Καί ὄσ' ἄστρα ἔν' ὅς τόν οὐρανόν καί φύλλα ἔν' εἰς τά δένδρα (E 923)
 ὄσα ἄστρα εἰς τόν οὐρανόν καί φύλλα εἰς τά δένδρα (Ἄρμουρης, 77, 144)
 ὄσ' ἄστρα εἶναι στόν οὐρανό κι ὄσα φύλλα στά δένδρα
 (Θράκη· Κύπρος, Ρόδος, Πρ. 71)

11. Καί δόγησε τόν Προμπονά νά γράψῃ μιὰ δευτέρη ἐργασία μέ τόν τίτλο *Τά ὀμηρικά ἔπη καί τό νεοελληνικό δημοτικό τραγούδι*, Α', Ἀθήνα, 1987.

ἀντιπροσωπεύουν τόν ἴδιο λογότυπο, οἱ ὁμάδες τῶν παρακάτω στίχων ἀντιπροσωπεύουν διαφορετικές μορφές τοῦ ἴδιου ποιητικοῦ σημείου (εἶναι δηλαδή ἀλλομορφία)¹²:

Α΄

Καί σύρνει τό σπαθίτιν του, κόπτει τήν κεφαλὴν του (Ε 520)
ἦθγαλε τό σπαθάκι του, κόβγει τήν κεφαλὴν του (Κάρπαθος)
Βγκάλντω τό δαμασκή σπαθί, κόβγκω τή τσεφαλή της (Κάλυμνος)
γυρίζει τό σπαθάκιν του, κόβκει τήν κεφαλὴν του (Κύπρος, Πρ. 168)

Β΄

πηδᾶ κ' ἔκαθαλίκευσε καί παίρνει καί κοντάριν (Ε 1555)
Πητᾶ τσ' ἔκαθαλίτσειψεν τσ' ἄρπαξεν τό κοντάριν (Κύπρος, Πρ. 171)

Γ΄

Καί ἀπέτις ἀπεξέβηκαν κανέναν μίλι, δύο (Ε 1411)
Πήτις ἴπολαργαρώσανε κανένα μίλι τόπο (Κῶς, Πρ. 192)

Δ΄

καί τριγύρου του στέκουσιν τριακόσια παλληκάρια (Ε 1688)
παππέξω τριυρίζουν τον τρακόσσα παλληκάρια (Κύπρος, Πρ. 207)

Ε΄

καί τρίτον τόν ἐγύρισεν καί ἐμπασίαν οὐκ ἦῤῥεν (Ε 632)
καί τρεῖς γύρους ἐν' πού ἴδωκε καί πόρταν ἴεν εὔρισκει (Κύπρος, Πρ. 153)

Ζ΄

τά δάκρυα του ἔκατέβαιναν ὡς ὄμβροι τοῦ Μαῖου (Ε 420, 468)
τά δάκρυα τ' ἔκατέβαιναν Καλομηνέσ' χαλάζιν (Πόντος, Πρ. 85)

Ζ΄

Καί τότε ὁ νεώτερος τέτοια τήν κόρην λέγει (Ε 1047)
τότε κι ὁ νιός ἐμίλησε τῇ κόρης καί τῇ λέει (Νάξος, Πρ. 173)

Η΄

υ υ υ ἐστέναξαν, τοιοῦτον λόγον εἶπαν (Ε 188)
υ υ υ ἴνεστέναξε κι αὐτά τά λόγια λέει (Σύμη, Πρ. 138)

Ι΄

υ υ υ ἐκύκλωσαν καί ἐθάλαν με εἰς τήν μέσην (Ε 1713)
υ υ υ περικλῶσαν τον τζαί θάλαν τον ἴς τη μέση (Κύπρος, Πρ. 92)

12. Γιά τόν ὀρισμό τῶν ἀλλομόρφων καί μερικῶν ἀκόμη ὄρων πού χρησιμοποιοῦνται ἐδῶ, πρέπει νά παραπέμψω (γιά λόγους συντομίας καί οἰκονομίας χώρου) στή μελέτη μου *Γιά μιὰ ποιητική...*, σσ. 95 κέ.

Ὡς τεκμήρια συγγένειας, οἱ παραπάνω ομάδες ἄλλομόρφων ἔχουν ἀκριδῶς τήν ἴδια ἀξία μέ τούς λογοτύπους, γιατί οἱ μικρές ἀλλαγές τῆς μορφῆς, πού ὁμως ἀφήνουν ἀνεπηρέαστο τό νόημα τῶν ποιητικῶν σημείων, ἐξηγοῦνται ἀπό τό μεγάλο χρονικό ἀνοιγμα τῆς προφορικῆς παράδοσης, στά δύο ἄκρα τοῦ ὁποίου ἀνήκουν τά φαινόμενα πού συγκρίνονται ἐδῶ. Θά παραλείψω τά πολυάριθμα ἄλλομορφα πού δέν ὑπερβαίνουν τήν ἔκταση τοῦ ἑνός ἡμιστίχιου (π.χ., *τόν τρέμει πᾶσα ἡ κτίσις*, E 378 ~ *τόν τρέμει ἡ γῆ κι ὁ κόσμος*, Εὐβοία, Κύπρος, κτλ., Πρ. 241· *τά τέσσερά του ὄνυχια*, E 12, 1488 ~ *τά τέσσερά σου πέταλα*, Κρήτη, Πρ. 240· *Εὐχαριστῶ σε, Θεέ καλέ*, E 988 ~ *Δοξάζω σε, καλέ Θεέ*, Κύπρος, Πρ. 154· *καί ὑφάπλωμα σωληνωτόν*, E 1685 ~ *τοαί πάπλωμα μεταξωτό*, Κῶς, Πρ. 246· κτλ.), γιά νά σημειώσω μερικά ἄλλα στοιχεῖα τοῦ αὐθόρητου αὐτοσχεδιασμοῦ.

Ἡ σύνταξη E παρουσιάζει πολλούς στίχους καί ἡμιστίχια πού συνανήκουν μέ στίχους καί ἡμιστίχια τοῦ δημότικου τραγουδιοῦ στά ἴδια συνειρμικά ἢ παραδειγματικά πεδία, σέ σειρές δηλαδή *σημείων τοῦ ἴδιου τύπου* (βλ. σημ. 12). Ἡ στενότητα τοῦ χώρου μέ ἀναγκάζει νά περιοριστῶ σέ πολύ λίγα παραδείγματα:

Α'

Καί ὡς εἶδεν τούτους ὁ ἀμιράς, πολλά τούς ἐφοθήθην (E 132)
Καί ὡς τόν εἶδε ἡ Μαξιμού, πολλά τό ἐταράχθη (E 1359)
Σάν τόν θωρεῖ ὁ βασιλιάς, πολλά τόν ἐφοθήθην (Κύπρος, Πρ. 102)
Σάν εἶδεν ἔτο' ὁ μάστορας, πολλά τόν ἐφοθήθην (Κύπρος, αὐτ.)
Τζαί πού τόν εἶε Διενής, πολλές χαρές παθθαίνει (Κύπρος, αὐτ.)
Τζαί πού τόν 'δῆ ὁ δράκοντας, πολλήν χαράν ἐπήρεν (Κύπρος, αὐτ.)

Β'

Σπαθέαν τῆς φάρας ἔδωκα ἀπάνω εἰς τό κεφάλιν (E 1558)
Καί μίαν σπαθέαν τοῦ ἔδωσα 'ς τάς δισσομέας ἀπάνω (E 1137)
καί ὡς ἔδωκα τήν λέαιναν ἀπάνω εἰς τό κεφάλιν (E 1727)
κι ἔδωκέ τα τοῦ βασιλέα ἐπάνω στό κεφάλιν (Κύπρος, Πρ. 54)
καί μίαν ξυλέαν τοῦ 'χάμνησε 'πάνω εἰς τό κεφάλιν (Κύπρος, Πρ. αὐτ.)
Μιάν κονταρκάν τοῦ χάρισε 'πού πάνω στό κεφάλιν (Κύπρος, Πρ. 55)

Γ'

Καί ὡσάν ἀπεσώσασιν εἰς τοῦ Ραχέ τό κάστρον (E 527)
'Ἄλλά ὄνταν ἀπεσώσασιν εἰς τά ὄρη τά μεγάλα (E 755)
Καί ὄταν ἀπεσώθηκεν 'ς τοῦ στρατηγοῦ τούς οἴκους (E 836)
κι ὑπᾶσι κι ἀποσώνουσιν εἰς τοῦ ληστή τήν πόρταν (Κάρπαθος, Πρ. 59)
'Ἐπῆαν κ' ἐποσώσασι στής μάννας τους τήν πόρτα (Ρόδος, αὐτ.)

Παραλείπω καί πάλι τά συχνότατα πεδία πού ἡ συνταγματική τους διάσταση δέν ὑπερβαίνει τό ἡμιστίχιο (π.χ., *ἀνάμενέ με, Φ' λοπαππού*, E 1456 ~ *Ἀνάμεινον, καλέ υἱέ μ', Ἀνάμ' νον με, τρυγόνα μου*, Πόντος, Πρ. 47· *πολύν καί βουρκωμένον*, E 1535 ~ *βολό καί φουρκωμένο*, Εὐβοία, κτλ., Πρ. 78· κτλ.), γιά νά δώσω μερικά παραδείγ-

ματα του είδους εκείνου του *χναριού*, πού έχω ονομάσει «ίχνη φόρμουλας»¹³:

Α΄

καί από τόν κτύπον τόν πολύν καί από τό δός καί λάβε (E 37)
Ἐπό τό κλάμα τό πολλύν, ἴπού τόν ἴναστεναγμόν της (Κύπρος, Πρ. 61)
κι ἀπ' τοῦ πολυῦ τοῦ κέρασμα κι ἀπ' τά ψιλά τραγούδια (Θεσσαλία, αὐτ.)
Ἐπ' τό πολύ τ' ἀνάθεμα κι ἀπό τήν βαρυγγώμια (Κύμη, αὐτ.)

Β΄

Στράτορα, πρωτοστράτορα καί πρῶτε τῶν στρατόρων (E 797)
Μάστορα, πρωτομάστορα καί πρῶτε τοῦς μαστόρους (Κύπρος, Πρ. 220)
Μέριμηγκα, πρωτομέριμηγκα καί πρῶτε τῶν μεριμήγκων (Κῶς, αὐτ.)

Γ΄

καί ἄλλα εἰκοσιτέσσερα ὥστε νά πάγω νά ἴρθω (E 381)
κι ἄλλα ἑκατό δενέτικα ὥστο ν' ἀνταμωθοῦμε (Πόντος, Πρ. 45)

Ἐδῶ ἀνήκουν καί στίχοι δομημένοι γύρω ἀπό ζεύγη ἀντιθέτων (π.χ., ἀνατολή / δύση, ὄμπρός / ὀπίσω, φιλή / πόθος, κτλ.) πού ἀπαντοῦν συχνά καί στό Ε καί στό δημοτικό τραγούδι.

Ἐπίσης, τά κοινότατα στό δημοτικό τραγούδι χνάκια τοῦ παραλληλισμοῦ καί τῆς ἀὔξητικῆς κλιμάκωσης εἶναι συχνά καί στό Ε. Θά ἀναφέρω ἐλάχιστα παραδείγματα, σημειώνοντας ὅτι οἱ στίχοι αὐτοῦ τοῦ είδους εἶναι, πάντως, ἀναλογικά πολύ λιγότεροι στόν Διγενή ἀπ' ὅ,τι στόν Ἀρμούρη καί τά δημοτικά τραγούδια:

νά μή φοβᾶται τάς πληγᾶς, νά μή φοβᾶται ξίφη (E 1327, AB ~ AB΄)
ἐκαύσθηκαν τά σπλάχνα του, ἐχάθην ἡ καρδία του (E 300, AB ~ Α΄Β΄)
ἐσέναν νά σκοτώσουσιν καί ἐμέναν νά διαγείρουν (E 872, AB ~ -AB΄)
Ἐβγάτε εἰς τά φουσάτα μου, γυρεύσατε τάς τέντας (E 63, AB ~ Α΄Β΄)
ὅπου εἶδαμεν τό ὄνειρον, ὅπου εἶδαμεν γεράκια (E 331, ABΓ ~ ABΓ΄)
πόσους Ρωμαίους ἔσφαξεν, πόσους δούλους ἐπῆρεν; (E 255, ABΓ ~ ABΓ΄)
εἰς Νικομήδειαν ἔφθασεν καί εἰς Πραίνετον ἐπέδην (E 259, ABΓ ~ AB΄Γ΄)
εἰς ἀπελάτας δυνατός καί εἰς τοῦς ἀνδρειωμένους (E 222, ABΓ ~ AB΄)
Δός μου, ξανθή, ὑπολούρικον, δός μου καί τό ραβδίν μου (E 1171, ABΓ ~ ΑΓ΄)
ὄκτώ τέντας ἐπήδησεν καί δεκαοκτώ κουρτίνες (E 929, ABΓ ~ Α΄Β΄)
οἱ ρίζες ἦσαν σμάραγδοι καί τά κανόνια κρύα (E 1680, ABΓ ~ Α΄Γ΄)
Τοῦς ἀνδρας κτείνει μάχαιρα, τά δέ κοράσια ὁ Ἄδης (E 370, ABΓ ~ -Α-Γ)
καί ἡ κόρη οὕτως λέγει με, οὕτω παρακαλεῖ με (E 1140, ABΓ ~ ΒΓ΄)
ὅτι ἦσαν κάμποι ἀνυδροὶ καί καύματα μεγάλα (E 1710, ABΓ ~ Β΄Γ΄)
τῆς κόρης νά μὴν λησμονῆς, τῆς ἡλιογεννημένης (E 441, AB ~ Α΄)
καί ἐδιάγειρεν τόν ἀμιράν, τόν πρῶτον τῆς Συρίας (E 216, AB ~ Β΄)

13. *Γιά μιά ποιητική...*, σσ. 176 κέ.

Ἦκουσα ἐγέννησας παιδίν, δράκοντα τῆς Συρίας (E 244, ABΓ ~ Γ')
 ἐλάφους τε καί συναγρούς καί πέρδικας ὠραίας (E 1377, A<A'<A'')
 Καλή μου καί πανθαύμαστη, τό ἄνθος τῶν ἐρώτων (E 1477, A<A'<A'')
 φωνιάζουν καί ἀνταρεύγονται καί ταραχάς σηκώνουν (E 947, A<A'<A'')
 νά μηδέ φᾶς, νά μηδεν πιῆς, νά μηδε ὕπνον χορτάσης (E 662, AB<AB'<AB'')
 οἱ ρίζες ἦσαν σμάραγδοι καί τὰ κανόνια κρύα
 καί τὰ ποδάρια ὀλόχρυσα, διά λίθων πολυτίμων (E 1680-81, ABΓ<A'Γ'<A''Γ'')
 Τά θότανα ἐλαλούδιζαν καί τὰ βουνιά ἐψηλῶναν
 καί τὰ ἄστρον παρασκύπτουσιν (εἰς τὴν χαρὰν ἐκείνην) (E 1061-62 AB<A'B'<A''B'')

Θά ἤθελα τώρα νά εἰσαγάγω καί νά ὀρίσω ὡς τεχνικούς ὄρους τίς ἔννοιες *παραλλαγή* καί *γενικευτική περιλήψη*. Κατ' ἀρχήν, μέ τόν ὄρο παραλλαγή δέν ἀναφέρομαι στίς μορφές τῶν τραγουδιῶν πού συνήθως ὀνομάζομε παραλλαγές, ἀλλά στίς παραλλαγές ποιητικῶν σημείων καί συνθετότερων ἔννοιων, στίς ὁποῖες ὑποδιαιρεῖται ἓνα τραγούδι. Ἄν δέν χρησιμοποιηθεῖ πρόχειρα, γιά νά χαρακτηρίσει ἀπροσδιόριστες καί ἴσως διαφορετικές ὁμοιότητες, ἀλλά ὀρίστεῖ ὡς ἔννοια καί χρησιμοποιηθεῖ μέ συνέπεια, ἡ παραλλαγή μπορεῖ νά ἀποδειχθεῖ πολύ χρήσιμη καί ἀκριβές ἐργαλεῖο ἀνάλυσης. Ἔτσι λοιπόν μποροῦμε νά ὀνομάσομε παραλλαγές στίχους ἢ ὀμάδες στίχων πού εἶναι δυνατόν νά ἀναχθοῦν στήν ἴδια παράφραση, πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἔχουν τό ἴδιο ἀναφορικό ἢ δηλωτικό (denotative) περιεχόμενο, ἀλλά διαφέρουν στή μορφή περισσότερο ἀπ' ὅσο τὰ ἀλλόμορφα (πού ἐμφανίζονται τήν ἴδια συνταγματική δομή). Π.χ., οἱ στίχοι:

λέοντα δεινόν εἶδασιν ἀπέσω εἰς τό καλάμιν (E 786)
 λιοντάρην ἐπετάχτηκεν 'πού μέσ' στόν καλαμιώνα (Κύπρος, Πρ. 160)

εἶναι παραλλαγές τοῦ ἴδιου νοήματος, ἀφοῦ μποροῦν νά ἀναχθοῦν στήν ἴδια παράφραση: λιοντάρι κρυμμένο σέ καλαμιώνα γίνεται ξαφνικά ἀντιληπτό.

Ἄλλα παραδείγματα παραλλαγῶν εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

A'

τόν κόσμον καί ἄν ἐγύρευες, κάλλιον οὐκ εἶχες εὔρειν (E 984)
 στόν κόσμο, ὅπου γύρισες, εἶδες καλύτερή μου; (Ζάκυνθος, Πρ. 173)

B'

Ἦφωιν δερμάτια ἔσχισεν καί ἐποίησεν του τάς κόρδας (E 828)
 σκοτώνει φίδκια καί θερκά τζαί δάλλει της τές κόρτες (Κύπρος, Πρ. 173)

Γ'

Τραπέζιν ἦστεσαν ὀμπρός, νά φάγουν καί νά πίουιν (E 679)
 Τραπέζιν ἔμ' πού δάλασιν, γιά νά μεσομερκάσουν (Κύπρος, Πρ. 240)

Δ'

καί ἔκρουεν τό λαβοῦτον του καί ἀηδόνει καί ἔτραγούδει (E 833)
 ἔβγαλεν τό ταμπούριν ἄτ' κι ὠρόν τραγούδιν λέγει (Πόντος, Πρ. 259)

Ἡ γενικευτική περίληψη, τέλος, εἶναι μιὰ παράφραση πού γενικεύει, συσχετίζοντας ἔτσι μέ ἀκριβεία τῖς ὁμοιότητες πού παρουσιάζουν διαφορετικά σημεῖα μέ τό νά τά ἀνάγει στό ἐπίπεδο τοῦ «ἐκτίθεσθαι καθόλου» (Ἄριστοτ. *Ποιητ.* 1455 b 1). Π.χ.,

Α΄

βούβαλον ἐπεκάθετο ἀπό τά ὠτία ᾿ς τό σὺράδιν
καί ἐδύζανεν τό αἷμαν του, στανέου του τόν ἐκράτει
(δηλ. ὁ λέων) (E 787-788)
᾿Σ σ΄ ὠμία σ΄ ἐκαβάλλ΄ κειπεν, ᾿ς σά κότηζα σ΄ ἐκατέβεν
καί σ΄ ἔκοπεν τή δύναμι σ΄ κ΄ ἐδύζαξεν τό αἷμα σ΄
(δηλ. ὁ Χάρος) (Πόντος, Πρ. 20)

Γενικευτική περίληψη: ᾿Ενα φοβερό ὄν κἀθεταί στή ράχη ἑνός πιό ἀδύναμου πλάσματος καί τό θανατώνει ἀπομυζώντας το.

Β΄

ὀκτώ τέντας ἐπήδησεν καί δεκαοκτώ κουρτίνες,
φαρία τεσσαράκοντα, νά κάτση εἰς τό ἐδικόν του (E 929-930)

καί φέρτε μου ἑννέα μαύρους καί τόν δικόν μου δέκα,
νά τραπηλήσω τούς ἑννέα, νά κάτσω στόν δικό μου (Κύπρος, Πρ. 166)

Γενικευτική περίληψη: ᾿Αντρειωμένος ἱππέας πηδᾷ πάνω ἀπό πολλαπλά ἐμπόδια, γιά νά κάτσει στό ἄλογό του.

Γ΄

καί ἐσύ μόνος μέ κέρδισε καί ἄλλος μή μέ κερδίση (E 1566)

Κέρδα με, κάλη μ΄, κέρδα με, Χάρος νά μήν κερδαίν΄ με
(Πόντος, Πρ. 167, πβ. ΒΔΑ, σ. ρκθ΄)

Γενικευτική περίληψη: Κάποιο ἐρωτικά ποθητό ἄτομο προσφέρει τόν ἑαυτό του σάν ἔπαθλο σέ κάποιο ἄλλο.

Θά ἤθελα τώρα νά ἐπισημάνω τήν ἀντιθετική ἀντιστοιχία πού ὑπάρχει στά χνάρια, πού εἶδαμε πιό πάνω, καί στή γενικευτική περίληψη. Καί τά πρῶτα καί ἡ δευτέρα δέν εἶναι ποιητικά σημεῖα· ἀλλά, ἀπό τή μιὰ μεριά, τά χνάρια ἀντιπροσωπεύουν μορφολογικές ὁμοιότητες, ἀφοῦ εἶναι σχήματα ὀργάνωσης σημείων πού ὑποβάλλουν σημασιολογικές σχέσεις ἀνάμεσα στά τμήματα τῶν σημείων, ἀλλά δέν δηλώνουν συγκεκριμένα νοήματα· ἐνῶ, ἀπό τήν ἄλλη, οἱ γενικευτικές περιλήψεις ἀντιπροσωπεύουν ὁμοιότητες στό ἐπίπεδο τοῦ περιεχομένου – ἢ τῶν σημειομένων –, ἀνεξάρτητες ἀπό τή μορφή τῶν σημείων. Τά πρῶτα, ὡς σχήματα πού εἶναι, ἀνήκουν στή μορφή καί ὕφανση τοῦ ποιητικοῦ κειμένου· οἱ γενικευτικές περιλήψεις ὅμως καί ὁ καθόλου λόγος τοῦ ᾿Αριστοτέλη δέν ἀνήκουν στήν ὕφανση τοῦ κειμένου· ἀλλά στή βαθύτερη δομή του – π.χ., στήν ἀφηγηματική του δομή, ἄν μιλοῦμε γιά ἐπι-

κή, ήρωική, ποίηση –, χάρη στην οποία ένα έργο μετέχει σε ένα συγκεκριμένο ποιητικό γένος. Ἡ γενικευτική περίληψη, επομένως, μᾶς ἐπιτρέπει νά συνδέσουμε τή σημειωτική ἀνάλυση – τήν ἀνάλυση τῆς ὕφανσης – τοῦ κειμένου μέ τήν ἀνάλυση τῆς δομῆς του (μέ τό εἶδος δηλαδή τῆς ἀνάλυσης πού ὑπέδειξε πρῶτος ὁ Βλαντίμιρ Πρόπ [βλ. σημ. 6 παραπάνω] καί πού ἔχει γνωρίσει ἀξιόλογη ἀνάπτυξη ἔκτοτε).

Αὐτά, λοιπόν, εἶναι τά μεθοδικά ἐργαλεῖα – στό ένα ἄκρο τά χνάρια, στό ἄλλο τό ἐκτίθεσθαι καθόλου, κι ἀνάμεσά τους οἱ ἔννοιες τῶν λογοτύπων, τῶν ἀλλομόρφων, τῶν σημείων τοῦ ἴδιου τύπου καί τῶν παραλλαγῶν – πού πιστεύω ὅτι, ἂν χρησιμοποιηθοῦν συστηματικά καί μέ τρόπο πού νά ἐπιτρέπουν ποσοτικοποιήσεις τῶν δεδομένων, θά μπορούσαν νά μᾶς ὀδηγήσουν σέ πολύ ἀσφαλέστερα συμπεράσματα γιά τόν τρόπο δημιουργίας τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους καί τίς σχέσεις του μέ τά τραγούδια τῆς προφορικής παράδοσης. Καί γιά νά γίνω σαφέστερος, ἐπειδή οἱ ἔννοιες αὐτές δέν εἶναι αὐθαίρετες ἐπινοήσεις τῆς φιλολογικῆς ἔρευνας, ἀλλά εἶναι – προσπαθοῦν τουλάχιστον νά εἶναι – ὀρισμοί καί περιγραφές πραγματικῶν τεχνασμάτων πού στηρίζουν τόν αὐτοσχεδιασμό τοῦ παραδοσιακοῦ ποιητή, ὁ ὁποῖος συνθέτει τό τραγούδι του χωρίς τή βοήθεια τῆς γραφῆς, ὅσο ἀκριδέστερα ἀντιστοιχοῦν πρὸς τά τεχνάσματα αὐτά συλλαμβάνοντας ἔτσι τήν ποιητική διαδικασία, τόσο ἀσφαλέστερα καί πιό ἀξιόπιστα μπορούν νά θεωρηθοῦν ὡς ἀναλυτικά ἐργαλεῖα.

Ἀπομένει, λοιπόν, πολλή δουλειά νά γίνει ἀκόμα πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς συστηματικῆς ἀνάλυσης τῶν κειμένων, πρὶν νά μπορέσουμε νά ἔχομε ἀσφαλῆ συμπεράσματα (χωρίς νά λογαριάσουμε τήν ἐπιτακτική ἀνάγκη τῆς συγκριτικῆς ἐξέτασης τοῦ Διγενῆ καί τῶν ἄλλων κειμένων τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου τόσο μέ τά ἀνατολικά ὅσο καί μέ τά δυτικά μεσαιωνικά ἔπη, τήν ὁποία ἔχει ὑπογραμμίσει κατ' ἐπιτομήν ὁ Στυλιανός Ἀλεξίου). Ἰδεωδῶς, ἡ ἐπιστημονική ἀνάλυση πρέπει νά ἀποκαλύπτει, ἀπό τή μιὰ μεριά, πῶς συγκροτοῦνται οἱ θεματικές ἐνότητες τοῦ κειμένου ἀπό μικρότερα ποιητικά σημεῖα (γιά τήν παραγωγή τῶν ὁποίων ἔγινε παραπάνω ἰκανός λόγος) καί, ἀπό τήν ἄλλη, πῶς οἱ ἐνότητες συνδυάζονται σέ μεγαλύτερες ἀφηγηματικές δομές, ἀφοῦ πρῶτα διακρίνει τόν λειτουργικό χαρακτήρα τους: ἂν εἶναι, δηλαδή, πράξεις πού προωθοῦν τήν ἐξέλιξη τοῦ μύθου (δυναμικά μοτίβα, κατά τήν ὀρολογία τῶν Ρώσων φορμαλιστῶν), ἢ χαρακτηρισμοί τῶν φορέων τῆς δράσης, περιγραφές καί «ἐκφράσεις» (δηλαδή στατικά στοιχεῖα τῆς ἀφήγησης).

Πρὸς τό παρόν εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ἀρκούμεστε σέ ἐντυπώσεις, εἰκασίες καί συλλογισμούς χωρίς ἀποδεικτική ἀξία. Θέλω, ὡστόσο, νά κλείσω τοῦτο τό μελέτημα διατυπώνοντας τίς παρακάτω γενικές θέσεις:

1. «Ἐνδείκνυται νά θεωρηθεῖ βέβαια ὅτι τό Βυζάντιο εἶχε τήν προφορική ἠρωική ποίησή του καί σ' αὐτή βασίστηκε ἡ πρώτη γραπτή ἐπική σύνθεση τοῦ “Ἀκρίτη”. Διαφορετικά θά ἔμενε ἀνεξήγητο τό ἀπό πού κληρονομήθηκε τό λογοτυπικό ὕφος κτλ.» (ΒΔΑ, σ. ριβ'). Συμφωνῶ ἀπόλυτα μέ τήν παραπάνω διατύπωση, ἀλλά ἔμφω πιθανό ὅτι πρὶν ἀπό τήν πρώτη γραπτή σύνταξη τοῦ ἔπους (δηλαδή τόν πρῶτο δρόμο τῆς σύνταξης Ε ἢ καί τήν ἴδια τή σύνταξη Ε) μεσολαβεῖ μιὰ προφορική σύνθεση ἑνός ἔπους, ἢ ἑνός κύκλου ἐπικῶν ἀσμάτων, μέ ἥρωα τόν Διγενῆ, τουλάχιστον ἀνάλογου μεγέθους μέ ἐκεῖνο τοῦ Ε. Τό μέγεθος τῶν 2000, ἢ καί πολύ περισσότερων, στίχων δέν ἀποτελεῖ κώλυμα γιά τήν ὑπόθεση αὐτήν, ἂν θυμηθοῦμε πόσο ἐκτενέστερα εἶναι

τά προφορικά έπη τής Κεντρικής Ἀσίας καί τής Νότιας Γιουγκοσλαβίας¹⁴. κώλυμα δέν εἶναι ἐπίσης ἡ διάδοση τής γραφῆς (ΒΔΑ, σ. σε'), γιατί οὔτε στό Βυζάντιο, οὔτε στίς μεσαιωνικές κοινωνίες γενικότερα, θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ πώς ἦταν τόσο μεγάλη, ὥστε νά παρεμβάλλεται σάν ἐμπόδιο στή δημιουργία λαϊκῆς προφορικῆς ποίησης.

2. Ἄν ἡ γνωστή μαρτυρία τοῦ Ἐπισκόπου Καισαρείας Ἀρέθα χρονολογεῖ τήν ὑπαρξη λαϊκῆς ἥρωικῆς ποίησης – καί ὄχι ἀπαραίτητα τίς ἀπαρχές της – στόν 1' αἰῶνα, στό τραγούδι τοῦ Ἀρμούρη ἔχομε ἕνα γνήσιο δείγμα τής ποίησης αὐτῆς. Ἡ ἀρχικῆ δημιουργία του πρέπει νά χρονολογηθεῖ, γιά λόγους ἱστορικῶν, στίς ἀρχές τοῦ 1' αἰῶνα (ΒΔΑ, σ. 167) καί, ἀνεξάρτητα ἀπό τό πότε πρέπει νά χρονολογηθεῖ ἡ μορφή πού μᾶς διασώζεται γραπτῶς, ὁ Ἀλεξίου τήν ἀντιμετωπίζει, πολύ σωστά, σάν πηγή τοῦ Διγενῆ Ε.

Ἡ γραπτή μορφή τοῦ Ἀρμούρη δέν εἶναι ἀνασύνταξη ἀλλά καταγραφή τοῦ τραγουδιοῦ (παρά τήν ἔλλειψη διαίρεσης ἀνάμεσα στά ἡμιστίχια σέ ἕναν δυό στίχους, πού ὑποδηλώνει παρέμβαση τοῦ γραφέα σ' αὐτούς), γιατί διατηρεῖ ὅλα τά σημάδια τής προφορικῆς σύνθεσης σέ ποσοστό πού δέν ἀφήνει ἀμφιβολία γιά τόν τρόπο δημιουργίας του: ἐκτός ἀπό τό ἐκδηλο λογοτυπικό ὕφος του, ἀπουσιάζουν ἀπό τό τραγούδι σχεδόν ἐντελῶς οἱ ἀναπαισικτοί τονισμοί, ὅπως συμβαίνει στό δημοτικό τραγούδι, ἀλλά ὄχι στόν Διγενῆ Ε, πού ἐμφανίζει ἕνα ποσοστό 4% στίχων μέ ἀναπαισικτούς τονισμούς (πολύ μικρότερο βέβαια ἀπό ἐκεῖνο τής σύνταξης G, δηλαδή 21,5%, ΒΔΑ, σ. πς', μέ ἀναφορές στήν εἰδική βιβλιογραφία). Μποροῦμε ἐπίσης νά ποῦμε τώρα ὅτι τό ποσοστό τῶν στίχων τοῦ Ἀρμούρη πού ἐμφανίζουν τά χνάρια τοῦ παραλληλισμοῦ καί τής ἀξητικῆς κλιμάκωσης, περίπου 26%, εἶναι πολύ κοντά στά ποσοστά του δημοτικοῦ τραγουδιοῦ: 26% στό τραγούδι τοῦ Καλομούρου ἀπό τήν Κάρπαθο, 33% στό τραγούδι τοῦ Ἀζγουρη ἀπό τήν Κύπρο¹⁵. Τά τραγούδια αὐτά εἶναι ἐπιδιώσεις τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Ἀρμούρη στήν προφορικῆ παράδοση καί ἀποδεικνύουν τή συνέχεια τής ἥρωικῆς προφορικῆς ποίησης ἀπό τή βυζαντινῆ ἐποχή ὡς τόν αἰῶνα μᾶς. (Το ποσοστό τῶν στίχων τοῦ Διγενῆ Ε στούς ὁποίους ὑπόκεινται τά χνάρια τοῦ παραλληλισμοῦ καί τής κλιμάκωσης εἶναι κατά τι μεγαλύτερο ἀπό 7%).

3. Ἡ νέα χρονολόγηση τής σύνταξης Ε ἀχρηστεύει τήν ὑποτιθέμενη σειρά: ἀρχικῆ λόγια σύνθεση τοῦ ἔπους, G, Ε, ἀκριτικά τραγούδια· καί στήν πραγματικότητα τήν ἀντιστρέφει: προφορικῆ ἥρωικῆ ποίηση, Ε, G. Ἐπιπλέον, καθιστᾷ ἀντιοικονομική καί περιττή τήν ὑπόθεση ὅτι τά τραγούδια γιά τόν Διγενῆ πού διασώθηκαν ἀπό τήν προφορικῆ παράδοση ἔχουν προέλθει ἀπό τή σύνταξη Ε, ἀφοῦ δέν ὑπάρχει κανεῖς λόγος πού νά μᾶς ἐμποδίζει νά δεχτοῦμε τήν ἀνεξάρτητη ἐπιδίωση τῶν τραγουδιῶν μέσω τής προφορικῆς παράδοσης.

Ἄπεναντίας, ὑπάρχουν τουλάχιστον δύο λόγοι, γιά νά ἀποδώσουμε τίς ὁμοιότητες ἀνάμεσα στό ἔπος καί τά τραγούδια στίς κοινές τους καταβολές στή βυζαντινῆ ἥρωικῆ ποίηση. Ὁ πρῶτος εἶναι ὅτι τό ἔπος εἶχε περιορισμένη γραπτή διάδοση στά

14. N.K.Chadwick καί V. Zhirmunsky, *Oral epics of Central Asia* (Cambridge, 1969). A.B.Lord, *The singer of tales* (Cambridge, MA, 1960).

15. Γ.Κ.Σπυριδάκης, Γ.Α. Μέγας, Δ.Α. Πετρόπουλος, *Ἑλληνικά δημοτικά τραγούδια*, Α' (Ἀθήνα, 1962), σσ. 44-51.

μεταβυζαντινά χρόνια, αγνοήθηκε από την τυπογραφία και τά λίγα χειρόγραφα τῶν διασκευῶν του ἀνακαλύφθηκαν ἀπό λόγιους ἐρευνητές τόν περασμένον αἰῶνα σέ μογαστήρια καί διβλιοθήκες.

Ὁ δεῦτερος λόγος εἶναι ἡ στενή ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στήν ἀπεικόνιση δρακοντοκτονίας σέ βυζαντινό πιάτο τοῦ 16^{ου} αἰῶνα καί στόν παρακάτω στίχο τραγουδιοῦ ἀπό τή Γορτυνία:

πέντε κοντάρια τοῦ ἴδωκα καί μιὰ σπαθιά στή μέση.¹⁶

Πράγματι, στό πιάτο ὁ λαιμός τοῦ δράκοντα ἔχει διαπεραστεῖ μέ πέντε μικρά κοντάρια, ἐνῶ ὁ δρακοντοκτόνος ἥρωας ὑψώνει τό ξίφος του, καθῶς ἐτοιμάζεται νά δώσει στόν δράκοντα τό τελειωτικό χτύπημα¹⁷. Ὅμως αὐτή ἡ «πράγματι ἐκπληκτική λεπτομέρεια» (ΒΔΑ, σ. ρλβ') τῆς ἀπεικόνισης δέν ἀντιστοιχεῖ σέ περιγραφή τοῦ ἔπους (ὅπως τουλάχιστον αὐτό μᾶς σώζεται στίς γραπτές πηγές), ἀλλά μόνο σέ στίχο ἀπό τραγούδι τῆς προφορικῆς παράδοσης, δείχνοντας ἔτσι ὅτι τό ἐν λόγω τραγούδι ἀνάγεται σέ χρόνο προηγούμενον ἀπό ἐκείνον τῆς κατασκευῆς τοῦ πιάτου. Τό εὔρημα αὐτό δέν εἶναι τό μόνο τοῦ εἴδους του πού ἔχει συσχετιστεῖ μέ τόν Διγενή¹⁸, ἀλλά εἶναι τό μόνο πού δέν μπορεῖ νά συσχετιστεῖ μέ τό γραπτό ἔπος. Γι' αὐτό καί ἀποτελεῖ πολύ σημαντική μαρτυρία γιά τήν ἀνεξάρτητη ἀπό τίς γραπτές μορφές τοῦ ἔπους προφορικῆ παράδοση τῶν ἀκριτικῶν τραγουδιῶν.

4. Οἱ παραπάνω συλλογισμοί θά μπορούσαν, νομίζω, νά στηρίξουν τήν ὑπόθεση

16. Ν.Γ. Πολίτης, «Ἀκριτικά ζῆματα. Ὁ θάνατος τοῦ Διγενῆ», *Λαογραφία*, 1 (1909), σ. 223, ἀρ. 9, στ. 19.

17. Ἡ πρώτη δημοσίευση τοῦ πιάτου, πού βρέθηκε στίς ἀνασκαφές τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν, ἔγινε ἀπό τήν Μ. Alison Frantz, «Akritas and the Dragons», *Hesperia*, 10(1941), σσ. 9-13, εἰκ. 1-2· βλ. καί ΒΔΑ, εἰκ. 76. Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ δρακοντοκτόνος πῶς ἀφηγεῖται, στό τραγούδι τῆς Γορτυνίας, τίς περιπέτειές του στούς συντρόφους του δέν ὀνομάζεται, ἀλλά γιά τήν ταύτισή του μέ τόν Διγενή δέν ἀφήνει ἀμφιβολία ὁ κοινότατος τύπος τοῦ τραγουδιοῦ στόν ὁποῖο ἀνήκει (βλ. τή μελέτη τοῦ Πολίτη στήν προηγούμενη σημείωση), σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο ὁ Διγενῆς ἀφηγεῖται στούς συντρόφους του, πού μαζεῦνται γύρω ἀπό τήν κλίνη του λίγο πρῶν πεθάνει, μερικά ἀπό τά κατορθώματά του, πού τώρα ὁμως δέν μπορεῖ νά τά ἐπαναλάβει, καθῶς ἔχει ἀναγνωρίσει ὅτι ἀντίπαλός του εἶναι ὁ Χάρος.

18. J. A. Notopoulos, «Akritan ikonography on Byzantine pottery», *Hesperia*, 33 (1964), 108-133.

19. Δέν μοῦ εἶναι ἐντελῶς σαφές ἂν ὁ R. Beaton (βλ. σημ. 6) θεωρεῖ τήν κατηγορία τῶν ἀκριτικῶν τραγουδιῶν σάν ἀνύπαρκτη – καί ἐπομένως ἀδικαιολόγητη ἐπινόηση τῶν Ἑλλήνων φιλολόγων –, ἐπειδή τά τραγούδια αὐτά δέν μποροῦν πάντα νά διακριθοῦν σαφῶς ἀπό τίς παραλογές. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι, στό ἐπίπεδο τῆς προφορικῆς παράδοσης, τά ἀκριτικά τραγούδια επικαλύπτονται καί ὡς ἓνα σημείο συγγέονται θεματικά μέ τίς παραλογές (καί μέ τά παραμύθια), καί τό φαινόμενο αὐτό εἶναι ἀνάλογο μέ τίς μυθιστορηματικές καί παραμυθικές, ἐπίσης, προσμίξεις πού ἐμφανίζονται, στό πλαίσιο τῆς γραπτῆς λογοτεχνίας, οἱ γραπτές συντάξεις τοῦ ἔπους τοῦ Διγενῆ (ἄς μὴν ξεχνοῦμε καί τά ἀφθονα παραμυθικά στοιχεία πού ἐμφανίζονται ἡ Ὀδύσσεια καί τά ἔπη τοῦ *Beowulf*, τῶν *Nibelungen*, κτλ.). Τά στοιχεῖα ὁμως αὐτά δέν ἀναιροῦν τόν ἥρωικό χαρακτήρα τῶν ἀκριτικῶν τραγουδιῶν. Ἐξἄλλου, ὁ ἴδιος ὁ Beaton, σέ ἄλλη του μελέτη (βλ. τήν ἐπόμενη σημείωση, σ. 20), μιλάει γιά τήν προφορικῆ ἥρωική παράδοση τῶν ἀνατολικῶν συνόρων τῆς αὐτοκρατορίας.

ὅτι τό ἔπος ἢ ὁ κύκλος ἐπικῶν ἀσμάτων γιά τόν Διγενή ἀνήκουν σέ ἓνα πολύ εὐρύ-τερο πλαίσιο βυζαντινῆς ἥρωικῆς ποίησης, ἐπιδιώματα τῆς ὁποίας ὡς τίς μέρες μας εἶναι τά ἀκριτικά τραγοῦδια, τόσο αὐτά πού ἔχουν ἠρωά τους τόν Διγενή, ὅσο καί ἐκεῖνα πού ἀφηγοῦνται τά κλέα ἄλλων ἀνδρῶν (καί εἶναι περισσότερα ἀπό τά προηγούμενα).

Παράλληλα μέ τήν προφορική παράδοση, ὀρισμένα ἔργα τῆς ποίησης αὐτῆς καταγράφτηκαν ἢ διασκευάστηκαν ἀπό ἐγγράμματους, ἄν καί ὄχι λόγιους, ποιητές, καί εἶχαν ἔτσι μίαν ἄλλη, γραπτή, διάδοση, κατά τήν ὁποία εἰσχώρησαν σ' αὐτά κάποια λογιότερα στοιχεῖα ἢ χαρακτηριστικά τοῦ γραπτοῦ λόγου, καί ἀλλοιώθηκε, λιγότερο ἢ περισσότερο, ὁ χαρακτήρας τους ὡς προφορικῶν συνθεμάτων²⁰.

Ἐπίσης ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ ἐπική προφορική παράδοση ἔχασε τή ζωτικότητα τῆς ἀφότου στηρίχτηκε περισσότερο στή συλλογική μνήμη τῶν παθητικῶν φορέων τῆς παρά στους δημιουργικούς ἀοιδούς πού συνέθεταν καί ἐκτελοῦσαν τά ἐπικά ἄσματα, ἀλλά κάποτε, γιά λόγους ὁποσδήποτε ἱστορικούς (δυστυχῶς ἀδιευκρίνιστους ἀκόμα) ἔπαψαν νά ὑπάρχουν ὡς ἐπαγγελματική κοινωνική ὁμάδα (τῆς ὁποίας τήν ὑπαρξή πρέπει νά ὑποθέσουμε μέ βάση τά παράλληλα φαινόμενα τῆς μεσαιωνικῆς Εὐρώπης, τῶν σλαβικῶν λαῶν καί τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς καί τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας). Ἔτσι, τά μεγαλύτερα ἐπικά ἄσματα διασπάρστηκαν σέ μικρότερα καί ἐνσωματώθηκαν στόν κορμό τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, πού ἐξακολούθησε γιά αἰῶνες νά ἀντλεῖ τή δική του ζωτικότητα ἀπό τήν πολύπλευρη λειτουργικότητά του μέσα στή μεταβυζαντινή καί νεοελληνική κοινωνία.

Ἐλπίζω ὅτι κάποτε ἡ συστηματική μορφολογική ἀνάλυση, ἀπό τό ἓνα μέρος, θά μᾶς ἐπιτρέψει νά καταλάβουμε καλύτερα τόν τρόπο συγκρότησης τῆς σύνταξης Ε καί τῶν ἀκριτικῶν τραγουδιῶν καί, ἀπό τό ἄλλο, θά συντελέσει στό νά ἀποκτήσουμε μιά πιό καθαρή καί ἀξιόπιστη γραμματολογική εἰκόνα τῆς βυζαντινῆς ἐπικῆς ποίησης, τῶν σχέσεων τῆς μέ τή γραπτή δημῶδη λογοτεχνία καί τῶν ἐπιδιώξεων τῆς μέσα ἀπό τή λαϊκή προφορική παράδοση.

20. Τό ζήτημα δέβαια τῆς προφορικῆς ποιητικῆς παραγωγῆς, ἀναπαραγωγῆς καί παράδοσης, καί τῶν ἀλληλεπιδράσεων τῆς μέ τή γραπτή παράδοση τῆς *Volksliteratur* τῶν τελευταίων αἰώνων τοῦ Βυζαντίου εἶναι ἀπό τά πιό βασικά, ὅσο καί ἐνδιαφέροντα, προβλήματα τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας, γιά τό ὅποιο ἔχουν γραφῆ τά τελευταία χρόνια ἀρκετές ἐνδιαφέρουσες – ἄν καί ὄχι πάντα ἐξίσου πειστικές – ἐργασίες· βλ. E. Jeffreys, *Μαντατοφόρος*, 14 (1979), 20-34, R. Beaton, *Byz. and Modern Greek Studies*, 7 (1981), 7-27, H. Eideneier, *Ἑλληνικά*, 34 (1982-83), 117-150 (μέ ἀναφορές στήν πρόσφατη βιβλιογραφία).